

Carvalho Calero e *O Divino Sainete*

Anxo Angueira

Formas de citación recomendadas

1 | Por referencia a esta publicación electrónica*

ANGUEIRA, ANXO (2011 [2004]). “Carvalho Calero e *O Divino Sainete*”. En Xesús Alonso Montero, Henrique Moteagudo e Begoña Tajés Marcote (eds.), *Actas do I Congreso Internacional “Curros Enríquez e o seu tempo” (Celanova, 13-15 de setembro de 2001)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega (vol. II), 275-289. Reediación en *poesiagalega.org. Arquivo de poéticas contemporáneas na cultura*. <<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/1022>>.

2 | Por referencia á publicación orixinal

ANGUEIRA, ANXO (2004). “Carvalho Calero e *O Divino Sainete*”. En Xesús Alonso Montero, Henrique Moteagudo e Begoña Tajés Marcote (eds.), *Actas do I Congreso Internacional “Curros Enríquez e o seu tempo” (Celanova, 13-15 de setembro de 2001)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega (vol. II), 275-289.

* Edición dispoñíbel desde o 12 de xullo de 2011 a partir dalgunha das tres vías seguintes: 1) arquivo facilitado polo autor/a ou editor/a, 2) documento existente en repositorios institucionais de acceso público, 3) copia dixitalizada polo equipo de *poesiagalega.org* coas autorizacións pertinentes cando así o demanda a lexislación sobre dereitos de autor. En relación coa primeira alternativa, podería haber diferenzas, xurdidas xa durante o proceso de edición orixinal, entre este texto en pdf e o realmente publicado no seu día. O GAAP e o equipo do proxecto agradecen a colaboración de autores e editores.

CARVALHO CALERO E *O DIVINO SAINETE*

Anxo Angueira

Os comentarios realizados na *Historia da literatura galega contemporánea*¹ (HLHC) polo indispensábel crítico ferrolán arredor de *O Divino Sainete* (ODS) supuxeron unha visión, desde o meu punto de vista, parcial, negativa e, en definitiva, equivocada desta senlleira obra. E a visión do grande estudioso da literatura galega, moi cargado de poder simbólico desde o culturalismo de Galaxia, foi totalmente asumida por outras historias e manuais literarios, que repetiron acriticamente os perfís pexorativos en que nola situara o mestre e que, cousa que non fixo este, lle viraron as costas ó texto do celenovés. Por citar un caso recente e rachamante: na *Historia da Literatura Galega* da AS-PG non se lle dedica nin a primeira páxina á súa análise. A fortuna coa recepción (no ámbito da crítica literaria) de Curros en xeral e particularmente do seu ODS, sobre todo desde a HLGC, salvo casos moi illados, foi patética e non resiste unha mínima comparación coas dispensadas á obra de Rosalía e de Pondal, as outras dúas puntas do tridente. Curros non interesou. E ODS menos porque, en liñas xerais, ficou definida como unha obra pouco menos que circunstancial, supeditada á furia anticlerical do autor, un Curros que sucumbe ó sentimento de vinganza, con algúns aguillóns nin sequera ben postos contra diversos inimigos persoais, pero en definitiva unha obra de acentuada segunda división dentro da literatura do XIX.

Carvalho Calero, eu creo que no seu loábel afán de ser ecuánime, deixou claro que lle non gustaba Curros. É evidente á luz dos xuízos que a súa persoa, non só a súa literatura, lle merecen. Desde as páxinas introductorias procúrase separar e pór en contradicción un suposto Curros ideólogo, doutrinario, fronte a un Curros espontáneo e natural. Para explica-la aparición de “Cántiga” dísenos:

[276] Malia as longas ausencias, o amor á terra maniféstase nil de forma poderosa. Os anos da infancia en Celanova calcaron fundamente a natureza de Curros. Asombra a enxebreza da súa sintase, o coñecimento das formas de vida labregas, o dominio da mentalidade popular. (Ollo coa gabanza: enxebre-labrego-popular). Curros viviu a mor parte da súa vida estrañado da súa terra, formouse ideolóxicamente no racionalismo e no positivismo, doutrinas que o inclinaban a sacrificar á pantasma da humanidade abstracta e o progreso universal. Endebén, os elementos irracionás, puramente biolóxicos, impuxéronse na súa persoalidade: o que demostra cómo a vida auténtica subxacía vizosísima sob o doctrinarismo do idealista. A “Cántiga” é a primeira manifestación que coñezamos dise xorro de espontaneidade vidal na obra literaria de Curros.

¹ Cito pola edición de 1981 (Vigo: Galaxia).

É evidente que o que viña de dentro –a galegitude empírica, feito natural e involuntario– e o que procedía de fóra –a ideoloxía utopista, adeprendida nos textos do radicalismo racionalista– manifestáronse como forzas contrarias na alma de Curros en momentos decisivos da súa carreira literaria. Primeiramente, o ideólogo descobre con sorpresa que o elemento espontáneo ten sobre il un poder fortísimo. (360)

Dito doutro xeito, a galegitude e a creación literaria en galego de Curros son feitos naturais e espontáneos, forzas auténticas, irracionais, que non casan coa súa ideoloxía, algo alleo e aprendido, racional, vindo de fóra, que o puña cegadoramente de xeollos diante de pantasma: a humanidade abstracta e o progreso universal. Esta visión que escinde o poeta vén coincidir coa que agremente deitara Emilia Pardo Bazán na *Revista de Galicia* ó face-la recensión de *Aires da miña terra*:

Y es que en el Sr. Curros hay dos entidades intelectuales, ó mejor dijéramos, (robando á Heriberto Spencer uno de sus vocablos favoritos) emocionales. Es una la de un poeta de raza, de corazón y sentido, de expresión y de forma; un poeta que se inspira libremente en los sentimientos puros y legítimos, en los afectos del alma, en el espectáculo de la realidad, en las tradiciones, en las costumbres (...) Es la segunda personalidad del Sr. Curros la de un demócrata impresionado y entusiasta como ya van quedando pocos, tout d'une pièce, [277] y que dice en verso lo que en prosa temería proclamar por miedo á la sonrisilla escéptica que el desengañado último tercio del siglo XIX vá adoptando como medio –tal vez el más eficaz– de combatir utopías que al tomar cuerpo realizándose, á nadie acaso espantarán tanto como á sus padres y patrocinadores.

Pola nosa banda cremos evidentemente que desde os Precusores ligouse dignidade nacional a democracia e a progreso e toda a obra do celanovés, aínda que singularmente *ODS*, é un artefacto literario tremendamente sólido e coherente nos seus principios ideolóxicos e estéticos que sabe conxugar non galegitude e razón universal: patriotismo e internacionalismo, como veremos.

O DIVINO SAINETE E A INDIGNACIÓN

As primeiras páxinas da *HLGC* dedicadas ó estudio de *ODS* propóñense pór en evidencia outra suposta contradicción do noso autor, que sendo premiado pola cregaxe co seu poema “nada revolucionario, nada subversivo” (379) titulado *A Virxe do Cristal*, ó que, cómpre subliñalo, se lle dedican máis de sete páxinas na *HLGC*, e no que Curros, “malia a complexidade dos elementos xustapostos, fixo un grande poema galego, rebotante de espírito popular” (373) –“Qué leyenda máis viva, máis real é ideal á la vez, máis hirviente de bellezas que *A Virxe do Cristal!*”, dinos Pardo Bazán–, vai e, despois de ser excomulgado, e polo tanto imposibilitado para “escribir vidas de santos” (380), o noso autor, cualificado con saña pexorativa como “cantor de María” (380), rebélase con esta mala cousa, moi mala e peccadenta, que é *ODS*, ó que se lle dedican escasas cinco páxinas ocupadas centralmente por un resumo.

E é que as descualificacións da obra comezan cando se descualifica o motor creativo, os fins da pragmática textual: “A indignación é unha das habituás causas desencadeantes

² *Revista de Galicia*, nº 13 (10-07-1880), pp. 181-183.

da inspiración de Curros” (360) que “pon no pelouriño ós seus enemigos literarios ou persoás” (384). Lonxe disto, cremos que non hai vinganza neste texto. As aparicións de Mella e Rodrigo, moi circunstanciais e tenues, prodúcense no vagón da preguiza. Os dous son acusados benevolmente de preguiceiros, algo realmente suave para quen [278] tivese como obxectivo escarnecer de veras. Dos supostos “enemigos literarios” cómpre destacalo protagonismo da “literata fea”, a Pardo Bazán. Por certo, é aquí onde aparece un dos comentarios máis vilipendiadores contra Curros e *ODS*, xusto a propósito da interpretación dun dos momentos cumes da obra. Vagón segundo, fala a literata fea. Interpretando un xuízo enrevesado de Varela: “Varela fai demasiado intelixente e maquiavélico a Curros, a quen non supomos tan astuto como para adoutor (sic) tal complicada estratexia” (382). A sátira contra a Pardo Bazán non responde a motivos persoais, porque, como veremos, a concepción de *ODS* nunca respondeu ó ámbito estritamente persoal, de indignación persoal, que é onde nola sitúa Carvalho Calero. Dona Emilia aparece aquí non por publicar unha recensión crítica contra *Aires da miña terra*², se non por manifestarse reiteradamente, tamén nesa recensión, como inimiga da incipiente literatura galega e por actuar obsesivamente, máis alá da morte de Rosalía, contra a autora, tamén muller, que, escribindo na lingua dos miserábeis, lle roubou a gloria nacional para sempre. Desta incurábel obsesión dá boa mostra, por exemplo, o longo cruzamento de artigos con Murguía recolleitos os deste por *La Voz de Galicia*³.

O DIVINO SAINETE E GUERRA JUNQUEIRO

Do máis salientábel é o comentario realizado a propósito das veciñanzas entre *A velhice do Padre Eterno* (1885) de Guerra Junqueiro e *ODS*, que cadra perfectamente coa visión da literatura galega como literatura subalterna que moi frecuentemente beirea a *HLGC* de Carvalho Calero. “*A Virxe do Cristal* arrinca de Zorrilla como *Cantares Gallegos* arrinca de Trueba” (374) –¡malpocada Rosalía, que contestou, citándoo, o modelo de literatura lisa, barata e ideoloxicamente reaccionaria española!– e, claro, *ODS* arrinca de Guerra Junqueiro. Aínda que, iso si, “a altura retórica do portugués é algo moi distinto da rudeza popular de Curros” (381). Cómpre en primeiro lugar advertir que as obras teñen unha fundamental diferenza. O de Curros é un único poema longo, a [279] *Velhice* é varia colectánea, con poemas narrativos, satíricos, sociais, líricos... Canto á “altura retórica do portugués”, esta foi mingando notabelmente ó longo do século pasado e hoxe é considerado un poeta secundario. Para Óscar Lopes e António José Saraiva, por exemplo, que consideran a *Velhice* unha *boutade* antibíblica e caricatura anticlerical, panfletaria, Guerra Junqueiro recolle certos defectos da poesía de Víctor Hugo e agrávaos, nomeadamente:

a exploração exhaustiva de analogías retóricas, o estirado tratamento alegórico ou a frecuente personificación miusculada de sentimentos ou abstraccións... O seu simplismo pensante relaciona-se com uma flagrante visualidade de imagens: Junqueiro não pensa com finura, porque vê logo as ideias e sentimentos em alegoria ou imagem.⁴

³ Murguía e *La Voz de Galicia*. Coruña: *La Voz de Galicia*, 2000.

⁴ Lopes, O. *História da Literatura Portuguesa*, 17ª ed. Porto: Porto Editora, 1996, p. 921.

Por non falarmos do constatado abuso dalgúns efectos versificatorios moi doados ou da inconsistencia ideolóxica da súa poesía social e anticlerical: Guerra Junqueiro é poeta relixioso e non comprometido.

Canto á rudeza popular que Carvalho Calero lle atribúe a Curros, cremos que o fixo manexando unha serie de prexuízos lingüísticos e ideolóxicos que cómpre desterrarmos de vez á hora de lermos *ODS* na súa xusta dimensión. Nun traballo inédito de Anaír Rodríguez Rodríguez estúdiasi este aspecto da obra de Curros e ponse en relación a forza estilística da lingua popular que o celanovés desprega en *ODS* co que Bajtin denominou “inferior material e corporal”⁵:

Nesta sátira, ó igual que nas farsas medievais, invírtense as xerarquías sociais e os poetas, os abades e mesmo o Papa pasan a falar como campesiños ou coma paisanos nunha feira. É máis, se consideramos *O Divino Sainete* como unha sátira eminentemente anticlerical, o propio uso deste rexistro –non oficial, popular, alegre, trivial– pasa a ser a maior blasfemia do poema se o contrapoñemos [280] coa seriedade da Igrexa, coa súa fe, os seus medos, os seus padecementos, as súas reliquias e os seus santos.

Anaír Rodríguez vai rastrexando o rebaixamento do superior ó inferior material e corporal desde a creación do mundo a través dun arroteo de Deus, ata as “enormes bostas guindadas / do católico intestino” atopadas no tesouro do Vaticano, pasando pola xenial pasaxe do vagón da gula na que achamos uns frades antropófagos ou aqueloutra orxiástica do vagón da luxuria en que os corpos fornicando son comparados coa cruz de Cristo. En fin, conclúe Anaír, que Curros escolleu propositadamente unha lingua e un estilo para satirizar, sobre todo á Igrexa, ó rebaixala á altura da parte “inferior” do corpo: ventre, órganos sexuais, excrementos, bebedela delirante...

O HUMOR RÚSTICO DE *ODS*

Conectado co anterior está a opinión que a Carvalho lle merece o humor de Curros: “é o humor rústico da nosa terra, de tono pesimista e sarcástico” (384), “o riso de Curros é lúgrube, e tras il hai moito acedume e moita mágoa” (384). Lóxico se xa nun primeiro achegamento se di:

“E, porén, este feliz poeta, a quen o seu pobo acrama, non sabía sorrir. O humorismo, que se di tan galego, tivo pouco que ver co negro humor do aplaudido vate. Din que ninguén viu se deseñar nos seus beizos un sorriso. A súa vida foi dura. Mala intelixencia coa familia, mala intelixencia coa Eirexa, mala intelixencia coa colonia galega da Habana, mala intelixencia co Capitán Xeral da Gran Antilla. Isto realmente amarga a calquera.” (337-338)

A entroidada de Curros, por definición, debe xogar obrigatoriamente con elementos populares e expresións coloquiais do mundo máis baixo, pero non renuncia nunca a referencias de carácter culto. Pódese mesmo dicir que se trata da primeira obra culturalista da nosa literatura. E ese é un dos méritos máis notábeis do noso poeta, que viaxa a un sub-

⁵ Bajtin, M. *La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*. Madrid: Alianza Editorial, 1998, pp. 332-393.

mundo, a un inferno de monicreques noxentos, baldeirando do seu fardel un abundantísimo [281] repertorio de citas propias do discurso elevado, maiormente literarias, pero sen se desprender en ningún momento duns principios e duns valores que pon a salvo por contraste. A lúcida mestura provoca un riso sempre franco, xeneroso, intelixente.

ANTICLERICALISMO E LITERATURA NACIONAL

Xa antes, pero sobre todo desde a *HLGC* de Carvalho Calero, *ODS* pasou por ser fundamentalmente unha obra anticlerical, e así ficou entendida tamén, e reducida, para as historias da literatura continuadoras da súa, o que para nós é sen dúbida unha obra fundamental, xa non só do Rexurdimento: tamén de toda a historia da Literatura Galega. En primeiro lugar porque é a primeira obra do noso sistema literario consciente da súa propia existencia, quer dicir: a primeira obra de creación literaria moderna que se recoñece como pertencente a un sistema xa constituído. Pero este, que non é pouco mérito, vai acompañado dunha reflexión sobre o contexto histórico no que nace e se desenvolve a literatura galega do XIX que nos parece imprescindible.

Curros Enríquez traballa aquí empregando unha perspectiva histórica nova sobre o feito literario galego dado que tiña en conta e era moi consciente de que ese sistema incipiente pero xa vivo e preso nos fundamentos da conciencia nacional galega estaba sendo agredido, como está, desde diferentes trincheiras. Neste sentido, a obra de Rosalía (1863 e 1880), Pondal (1877 e 1886) e a do propio Curros (1880) resultaron achegas fundamentadoras, alicerce e primeiras estruturas pero, obviamente, non xogaron a ve-lo edificio desde fóra porque aínda non existía, non podía existir tal vez, esa perspectiva. Pois ben, a óptica nova e necesaria, ese exercicio impúdico que nolo descobre, que se descobre a si mesmo, dinámico e en marcha, en permanente combate, está en *O Divino Sainete* (1888). O anticlericalismo, aínda a súa persistente presenza, é secundario porque está en función, digámolo xa, do proxecto de recuperación literaria e política que esta obra reve xenerosamente en cada verso ou canto, pero sobre todo desde unha perspectiva de conxunto, por riba de calquera contido.

[282] Indo polo miúdo. Se Dante colle a man de Virxilio, Curros cóllea de Añón, a quen o celanovés toma por patriarca das letras galegas (“¿Ti, autor dos himnos á Patria / como outros non teño lido?” Canto II, vv. 11-12) e autorreferente primeiro e simbólico do sistema: cívico, laico, progresista, exiliado...

Na sátira dirixida en cada un dos vagóns –chámalle Carvalho Calero “rudimentaria acción” (381) a esta pregrinación dentro da peregrinaxe– non faltan, dun xeito directo ou indirecto, referencias literarias. Moito máis notorias ó principio e esvaecidas cara ó final. No primeiro vagón, a preguiza, as alusións a Mella e Rodrigo, encobren, por pudorosa, unha cita do proceso, non da persoa Curros Enríquez, senón da obra *Aires da miña terra* como obra do sistema literario galego. No segundo vagón, envexa, a sátira literaria xa é explícita contra os inimigos da literatura galega, personificados aquí na Pardo Bazán. Esta autora é a escollida por causa do seu desprezo público, reiterado e absoluto cara á lingua e o compromiso social e político dos escritores galegos, que o propio Curros experimentou, e que a condesa concreta en Rosalía de Castro, como vimos, en vida desta e trala súa morte pois, nesta altura, comeza a xerarse arredor da padronesa a idea de escritora nacional, para Curros primeira e vítima (“Do mar pola orela...”). O conflito, prolongado acedamente con Murguía, xa se dixo, afectaba, evidente e profundamente, ó sistema pois as críticas e

os desprezos proviñan dunha galega instalada con prestixio dentro do sistema literario superposto e incuestionado: o español. É por iso polo que Curros recorre ó recoñecemento explícito dun alleo tamén de prestixio: Castelar. Pero o maior interese desta pasaxe, no sentido que estamos comentando a obra, tal vez estea nos versos en que Curros se refire ás novas promocións de autores “ises Novos e Labartas, / ises Lagos, esas pelras / que surxen á luz en sartas; / esa xeneración nova de parleiros rousinoles...?”, que, para Curros, demostran que os alicerces callaron e o edificio ten futuro con novos contributos e incorporacións que prolongan o esforzo dos Precursores.

No vagón da gula Añón e Curros atopan noxentos frades, os críticos de Galicia, roendo nos diferentes autores (Murguía, Manuel Anxel, Oxea, Vicetto, Lamas, Pondal, Rosalía) proba, máis [283] unha vez, das dificultades coas que a literatura galega se atopa para saír adiante no propio seo da comunidade intelectual do país, españolizada e vítima do autoodio.

Na ira, despois de pasar entre facciosos, chegan a Italia, saudada como patria de Dante e de Galileo, como modelo nacional a imitar fronte ó panorama que os rodea. Pódense recoller un par de alusións de carácter literario que reverten sobre Galicia: “Olla, nesta nosa idade / gustan os cantos dos cegos, / mais non os da liberdade” (vv. 163-166), onde, acompañados da referencia ós ilotas (“volto en guerreiro o ilota” v. 126), parecen referirse á literatura cívica galega en xeral e á pondaliana en particular que quixeron romper coa condena a subliteratura que, utilizando outro tipo de estratexia, lanzaron os inimigos deste novo sistema (Pardo Bazán entre eles).

Nos seguintes vagóns as alusións literarias minguan certamente en favor da sátira anticlerical. Aínda así non desaparecen. No vagón da luxuria atopamos unha alusión ó xornal *La Fe*, de ideoloxía carlista e referente dun xornalismo católico e reaccionario enfrontado xa desde un primeiro momento co rexurdir literario.

No vagón da avaricia resulta moi sintomática a mención que se fai dos libreiros, editores, cos que o novo sistema, practicamente carente de apoios económicos, ten tamén que combater.

Fronte ó ouro por sacos do vagón da soberbia, contrasta a miseria dos dous poetas. A morte na indixencia de Añón está latente –xa fora mencionada– e, na pasaxe seguinte, xa en Roma, pagan a hospedaxe con “liras” literarias. En todo caso, a literatura galega está marcada aquí nesta obra como literatura non creada desde ningún poder ou obxectivo económico.

ANTICLERICALISMO E REXURDIMENTO

Como dixemos ó primeiro, o recoñecemento por parte de Curros do sistema literario galego, cun protagonismo indiscutíbel na obra, vai acompañado dunha contextualización histórica impagábel que, na súa caracterización, contén uns riscos definitorios de “sorprendente” vixencia.

[284] O anticlericalismo en Curros é un xeito, o máis directo e marcado, de pór en práctica o seu pensamento laico. Na obra non faltan os escarnios e sarcasmos do estamento relixioso e da igrexa católica en xeral pero, o conxunto, é un canto ó laicismo, cousa que nunca se acha en Junqueiro. O personaxe Curros mesmo trata con benevolencia a “apertura” de León XIII, papa desde 1878 e poeta tamén, fronte ó integrismo de Pío IX. El, na peregrinación, procura no novo Papa un golpe de leme, unha necesaria transformación dun poder eclesiástico aliado coa reacción política. Aínda que, claro, “nunca se compren os programas liberales”.

Un apuntamento. Como laico, Curros é defensor da razón fronte ó dogma. Ó longo de toda a obra hai unha imaxinería que utiliza, persistentemente, animais de diferentes especies: cans, galiñas, tigres, lobos, ovellas, bois, rans, mastodontes, gatos... Trátase dunha imaxinería baseada nas ciencias naturais ou na bioloxía, ámbito laico para o que quere inclina-lo ser do home. Isto, aínda que haxa ecos de Dante, xunto coa referencia ás ciencias biolóxicas e ás teorías darwinianas do Canto VII, proban o seguimento que tiña Curros deste tipo de investigacións, que cuestionaban abertamente a orixe divina do home, e conecta coa táctica estilística e lingüística xa apuntada do rebaixamento bajtiniano do mundo superior .

Non cremos que *O Divino Sainete* deba entenderse como unha resposta anticlerical de Curros ó seu procesamento e excomunión. Non se trata, ó noso ver, por moito que o propio Curros estea identificado na voz poética coma un personaxe máis, dunha obra que encarne unha resposta persoal a un conflito persoal. Para nós o conflito é colectivo, quer dicir, afecta ó conxunto de autores en lingua galega, en definitiva, o sistema porque este é, por definición, laico. E a resposta tampouco é persoal, é a do propio sistema, executada por Curros. O noso autor sabe, e por iso escolle a Añón, que a literatura galega naceu, máis do que desvencellada, enfrontada a unha igrexa católica inimiga da recuperación da identidade nacional galega. Añón, outra volta, volve ser símbolo xenésico e a compañía que preside o de Outes, estadea de “Santos de Occidente”, leva a Viriato, Prisciliano, María Pita, Macías, Feixoo e [285] Vesteiro, laicos nacionais, algúns á súa maneira. A inclusión de Prisciliano e Vesteiro é expresivamente significativa. E Curros sabe que nesa altura o movemento literario galego, portador do pensamento laico, é fortemente atacado pola igrexa católica. Rosalía acababa de morrer odiada e silenciada por aquela, entre outras cousas, porque a igrexa soubo interpretar correctamente a súa actitude e a súa literatura anticlerical. Tampouco fallan neste sentido nin Pondal nin Murguía. Máis aínda, Curros vincula, en definición negativa, a Pardo Bazán coas prebendas nobiliarias da igrexa, tamén ela vai en peregrinación a Roma á procura de “gloria”.

A relación crítica co poder eclesiástico desta obra ofrécenos outra vertente que afecta ó sistema literario galego. Hai unha acusación constante contra a igrexa católica: explotación dos humildes e oposición á democracia. Un dos aspectos fundamentais de *ODS* é precisamente o de vincular literatura galega a conciencia cívica, ás ideas de progreso e democracia. E Añón volve ser autor de referencia con aquel “Hai esperta adourada Galicia / dese soño en que estás debruzada”. Para Curros, ó pé de laica, a nosa literatura naceu marcada cunha dimensión cívica indelével. Trátase dun sistema literario novo baseado nunha proposta de liberación social e política, ou polo menos de dignificación, que subvertía os esquemas ideolóxicos vixentes, a respecto dos cales a igrexa católica se posicionaba reaccionariamente, inimiga sempre da tricolor, e que tanto a monarquía como o liberalismo español estaban ben lonxe de atender. A actitude cívica de Curros, no seo dunha obra cívica de seu como esta, aparece expresa de múltiples formas e reiterativamente. Nunha delas, ó principio do canto VIII, diante das riquezas do Vaticano o noso peregrino lanza unha das alegacións máis directas contra a explotación do home polo home: *acordeime dos que fozan / na terra, dos que non comen, / dos que non rin e non gozan / ... E cun amargor sin nome: / –¡Cantos sudan neste mundo / –pensei– pra que folgue un home.*

A locomotora que canta o de Outes naquel poema “A Galicia” como símbolo de progreso e liberación –*E dimpois unha andrómena rara / vin moverse con ágoa fervente, / e silbando como [286] unha serpente, / como un lóstrego os campos cruzou–*, cantada dese mesmo xeito tamén por Curros en coñecido texto, anterior, polo menos no ano de publicación a “A benção da locomotiva” de Guerra Junqueiro, aparece aquí empregada cuns

fins en todo contrarios á intención poética dos dous autores, tamén unidos por este notorio motivo. Desde o noso punto de vista trátase dunha autoparodia. O tren, máquina do progreso e do espertar, é agora o tren ocupado pola reacción facciosa, de frades noxentos e beatas luxuriosas camiño da capital do dogma relixioso. A locomotora non libera en por si, é necesario manexala. Ó subiren ó comboio, subliña a monumental autoparodia unha lúa rindo ás gargalladas, a imaxe máis sobresaínte do texto, prolepse do xenial esperpento.

REXURDIMENTO LITERARIO E PROXECTO NACIONAL GALEGO

ODS non responde ós perfís estéticos en que nola encadra Carvalho Calero e sobarda totalmente os temáticos. E non cremos que isto obedecese a cuestións de autocensura ás que por veces o noso polígrafo estaba obrigado a someterse por causa do inferno franquista. Hai moito máis que anticlericalismo. En *ODS* Curros contextualiza o rexurdimento literario galego á beira dun rexurdimento da nosa conciencia nacional. Xa o fixera no poema “O Ciprianillo”, publicado dous anos antes, na edición terceira de *Aires*:

Olla, Xan: pra esas tristuras
que te afogan, pra eses doores
hai recetas.
Dos magos deixa as leaturas,
lee ós gallegos escritores
e poetas.

Non máis soñes, bon labrego,
non máis soñes montes de ouro
nin moreas.
Teu millor libro é o gallego,
teu gran tesouro, o tesouro
das ideas. [287]

Cando consultes Murguía,
Paz, Pondal, Añón e Lamas,
e no bico
as canciós de Rosalía
teñas sempre,
que tanto amas,
¡serás rico!

...
Eses nomes tén virtude:
Son estrelas de fagueiro,
dóce brillo,
que dan bés e dan saúde.
¡Son a Patria!, o verdadeiro
Ciprianillo.

O principio simbólico de Añón, seguido pola rede establecida por Murguía, que fai de nó, entre o celanovés, Rosalía e Pondal (nunca tan explícita nin explicada como aquí) e a continuación que aseguran as novas promocións literarias non é máis que o principio, a rede central e a continuidade do empeño intelectual e político que ten como obxectivo devolverlle a Galicia a dignidade social e a conciencia de nación.

Curros amóstrase en *ODS* partidario do triunfante modelo de recuperación nacional dos liberais e republicanos do *Risorgimento* italiano, vencedor da monarquía e dos estados pontificios e fervorosamente enxalzado a partir do verso 106 do canto IV: –*¡Salve, de entusiasmo cheo / escramei– patria sagrada / do Dante e do Galileo! (¡Sol de Italia, sol de amore...!*, en Rosalía de Castro). E ese modelo de Manzoni, Garibaldi e os masóns carbonarios servíralle de base a Murguía, ideólogo do nacionalismo galego. Na comparación de Galicia con Italia, xa no inicio do canto V, non falta o canto insurxente: *Italia marcha dereita / e Galicia trenqueleando / como unha vella tolleita. / Velliña que andas a gatas / sin que teñas quen te axude, / ¿cando has tirar coas caxatas, / i airada, valente, forte, / porás o pé no pescozo / dos que te firen de morte?*

Non sorprende, pois, que Curros utilice, como fixera Pondal e van face-los poetas da Escola Formalista, a recuperación [288] da historia, de sucesos e personaxes históricos – sempre gracias ó traballo investigador de Murguía– para fundamenta-la realidade nacional galega. É a Compañía que preside Añón. Mesmo chega a pór na boca do Papa que : *Ti vés, cantor galiciano, / dunha raza que odeou sempre / o predominio romano. / Alá do monte Medulio / nas ladeiras, inda os ósos / relocen ó sol de Xulio / de teus avós, que, brandindo / contra o Imperio a fouce céltica, / un a un foron caíndo.*

Curros, en fin, demócrata como Murguía, Pondal e Rosalía cando a democracia era marxinalidade, non perde de vista o conxunto da humanidade, a pantasma abstracta, nesta defensa incuestionabelmente xa nacionalista que *O Divino Sainete* é e sitúa a loita de Galicia no conxunto da *grande hermandade / que hai entre tódolos povos / que buscan a libertade* (vv. 25-27 do canto V).

O Sainete, e menos no contido, non é parodia ningunha da *Comedia* do Dante. O título é o primeiro recurso, a escolla marcada, que, aproveitando a base do modelo –italiano tamén aquí–, responde con talento admirábel ó sainete, á antroidada política, social e literaria que o arrodeaba. Non só relixiosa. Xénero menor e en verso menor, como corresponde. Pero aínda así cómpre advertir que os octosílabos de *ODS* están organizados en tríades, nas tríades reivindicadas como enxebres por Murguía na súa *Historia de Galicia*, nas mesmas que Rosalía –enleadas ó modo celta en “Campanas de Bastavales”– e Pondal tamén utilizaron. *O Divino Sainete* é obra deliberadamente situada nun xénero “menor”, “rebaixado”, en contraironía colosal que poucos críticos viran, como “menor” e “rebaixado” é o mundo satirizado, que non está á altura de merecer nin sequera o vergallazo en hendecasílabos. Agora ben, non todo é esperpento, non todos son “monifates dunha farsa”, como dixera o indispensábel profesor Carvalho Calero (380). Curros sabe a condena que lle espera: será máis un dos nosos santos laicos que van e veñen en escura e exiliada compañía presidida por Añón, ou por Rosalía, ou por Prisciliano, coma a compañía da *Alba de Gloria* de Castelao, inspirada sen dúbida na de *ODS*. Curros non aspira a outras glorias con tal de nos deixar salvos unha serie [289] de contidos que a obra axiganta. Son contidos que viven momentos maos, que son atacados desde diferentes puntos e con metralla diversa, como desde aquela o foron ata agora, pero que teñen a suficiente forza como para resistir, combater e sobreviviren: o sistema literario galego e a nosa conciencia nacional.